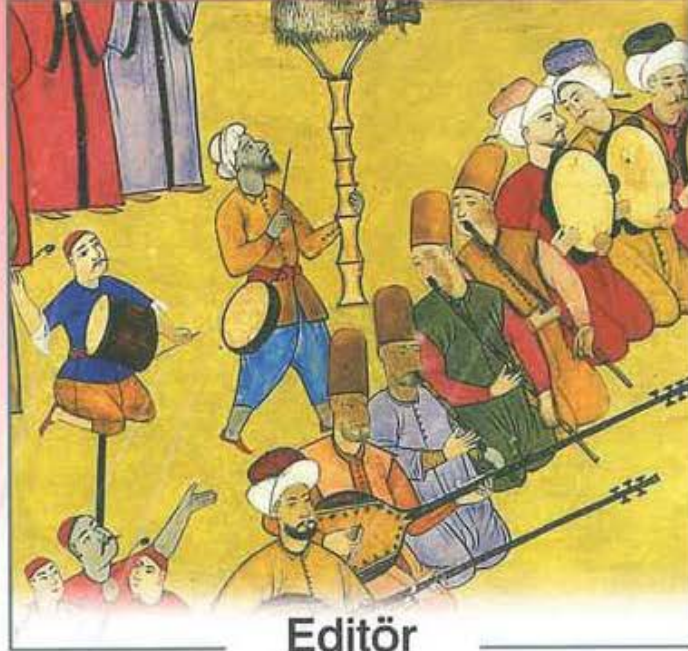


# Türk Din Mûsikîsi

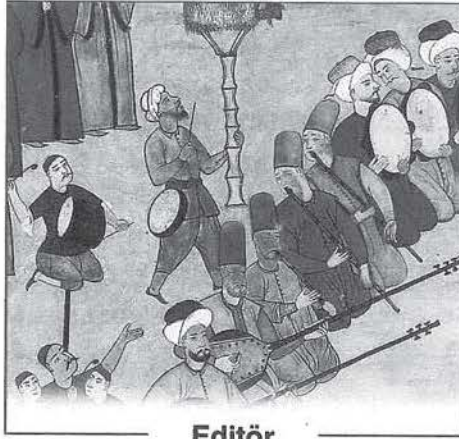
EL KİTABI



Editör  
Ahmet Hakkı Turabi

# Türk Din Mûsikîsi

EL KİTABI



Editör

Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi

Yazarlar

Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi - Prof. Dr. M. Safa Yeprem  
Prof. Dr. Fazlı Arslan - Doç. Dr. Hüseyin Akpınar  
Doç. Dr. Ahmet Çakır - Doç. Dr. Ayşe Başak Harmancı  
Doç. Dr. Erhan Özden - Doç. Dr. Mehmet Tıraşçı  
Yrd. Doç. Dr. Ubeydullah Sezikli - Yrd. Doç. Dr. Muhammed Zinnur Kanık  
Yrd. Doç. Dr. Cemal Karabaşoğlu - Yrd. Doç. Dr. Mustafa Demirci  
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Öncel - Öğr. Gör. Dr. Fatih Koca  
Arş. Gör. Dr. Selman Benlioğlu - Okutman Can Doğan

Ankara 2017

- Sezikli, Ubeydullah. "Kırşehirli Nizâmeddin İbn Yûsuf'un Risâle-i Mûsikî Adlı Eseri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyall Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Streck, "Arracân", *İA*. C. 1, Eskişehir 1997.
- Suad b. Abdilaziz. "el-Musikûru'l-İslâmî Ziryâb", *Mecelletü'l-Müerrihi'l-Arabî*, 22, Bağdat 1982.
- Şirâzî, Kutbuddin Mahmut. *Dürretü'l-Tâc li-Gurreti'd-Dibâc*. Nuru Osmaniye Ktp, Nr. 947, Vr: 219.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "İbn Câmî' (ö. 808) Kureyşli Meşhur Muğannî ve Bestekâr", *Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*. Cilt. 9, Sayı. 1, 2005, ss. 161-173.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "İbnü'l-Müneccim (241-300/ 855-912) ve *Risâle fi'l-Mûsikâ* Adlı Eseri", *Sakarya Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*. Sayı. 11, 2005, ss. 201-222.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "İbrahim el-Mevsilî", *DİA*. C. 21, İstanbul: TDV, 2000.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "İlk Koro Kurucusu ve Şefi İbrâhim el-Mevsilî (ö. 804)", *Çukurova Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*. Cilt. 5, Sayı. 1, 2005, ss. 177-193.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "İshâk el-Mevsilî", *DİA*. C. 22, İstanbul: TDV, 2000.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "Medîneli Efemine Şarkıcı Tuveys (11-92/632-711)", *Çukurova Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*. Cilt. 10, Sayı. 1, 2010, ss. 41-66.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "Türk Din Mûsikisinde Hz. Peygamber Konulu Eserler Listesi", *Muradiye Dergisi Hz. Muhammed (sav) Özel Sayısı "Sevmek Bir Sannattır"*. yıl 7, Sayı. 27-28, yaz-güz 2011, İstanbul, s. 1-8.
- Wensinck, A. J., "Mevlâ", *İA*. C. 8, 1993.
- Wright, Oven, "Mûsikî", *El*. C. 7, Leiden 1993.
- Yusuf, Zekeriya. *Müellefâtü'l-Kindiyyi'l-Mûsikîyye*. Bağdat 1962.
- Zeydân, Corci. *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi*. Z. Megamiz (çev.). İstanbul 1928.

### 3. 11.-14. YÜZYILLAR ARASINDA MÜSİKÎ

*Mehmet Öncel - Fazlı Arslan*

Anadolu'dan başlayıp Orta Doğu, Asya, Hindistan ve Uzak Doğu'ya kadar yayılan coğrafyada XI.-XIV. yüzyıllar arasında pek çok savaş meydana gelmiştir. Eski devletler yıkılmış yerlerine yeni devletler kurulmuştur. Özellikle Avrupalı Katolik Hristiyanların, Papa'nın vermiş olduğu vaatlerle Müslümanların yoğun olduğu Orta Doğu toprakları (Kutsal Topraklar) üzerinde egemenliği sağlamak amacıyla 1096-1272 yılları arasında pek çok Haçlı Seferleri düzenlemesi; yine XIII. yüzyılda dünya siyasî tarihine damgasını vuran yaklaşık doksan yıllık hükümler sonucu pek çok



devletin yıkılmasına sebep olan ve milyonlarca insanın katledilmesine yol açan Moğal istilaları, tarihin seyrini değiştiren önemli olaylar arasındadır. Ayrıca Dandanakan Savaşı (1040), Pasinler Savaşı (1048), Malazgirt Savaşı (1071), Bağdat Seferi (1055) Türk siyasî tarihinin oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir.

Bu yüzyıllar arasında hüküm süren Türk-İslâm devletleri: Karahanlı Devleti (840-1212), Gazneli Devleti (963-1187), Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157), Anadolu (Türkiye) Selçukluları (1077-1308), Harzemşahlar (Harezmşahlar) Devleti (1097-1231), Mısır'da Eyyubîler (1174-1250), Memlükler (1250-1517), Moğol İmparatorluğu (1196-1227), Moğol'un yıkılmasıyla beraber Cengiz Han'ın torunu Hülâgu Han tarafından kurulan İlhanlı Devleti (1256-1336) ve XIV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Timur İmparatorluğu (1369-1507) dur. Bu dönemde yetişmiş ilim, kültür ve sanata dair önemli pek çok eser veren ilim adamı bugün ilmî ve ictimâî sahada etkisini gösterip o dönemin rûhunu günümüze taşımayı başarmışlardır.

Kısaca değinmek gerekirse bu dönemin önemli şahısları arasında Gazneli Mahmud'un "sarayımın en kıymetli hazinesi" olarak tavsif ettiği astronomi, matematik, tarih ve coğrafya uzmanı Birûnî (ö. 1051), devrinin müceddidi ve hüccetü'l-islâm olarak bilinen büyük İslâm âlimi Gazzâlî (ö.1111), Büyük Selçuklu Dönemi'nde *Siyasetnâme* adlı eseriyle Nizamü'l-Mülk (ö. 1092), *Rubâiler* ile Ömer Hayyam (ö. 1131), kasîdeleriyle ün kazanmış *Divân-ı Enverî* adlı eserin sahibi Enverî (ö.1151 ?), Harzemşahlar döneminde yaşayan nahiv, belâgat, fıkıh, kelam ve tefsir alanında mümeyyiz *Keşşâf Tefsiri*'nin sahibi Zemaşerî (ö.1144), diğer yandan Irak acem bölgesinde yaşamış semaya hoşgörü ile bakan Abdulkadir Geylânî (ö. 1165), Selçuklular döneminde Moğol istilalarına karşı cehrî zikirle kerâmetler gösterip halkı cesarete getiren Ahmed Rifâî (ö. 1182), Karahanlılar döneminde *Divân-ı Hikmet* adındaki Türk tasavvuf edebiyatına dair bilinen en eski örnekleri içeren eseri kaleme alan Ahmed Yesevî (ö. 1166), Gazneliler döneminde *Şehnâme* adlı eseriyle ün kazanan Firdevsî, Endülüs Emevîleri döneminde yaşamış ve Aristo'yu Avrupa'ya tanıtan İbn-i Rüşd (ö. 1198), döneminin en büyük kelam, usûl-i fikh âlimi Eş'arî Fahreddin er-Râzî (ö.1210), Endülüslü İbnü'l-Arabî (ö. 1240), Şems-i Tebrîzî (ö. 1240), Hacı Bektâş-ı Velî (1270), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273), Sultan Veled (ö. 1312), Sa'dî Şîrâzî (ö. 1291), Yunus Emre (ö. 1320) gibi pek çok ilim ve gönül adamı gösterilebilir.

Zikredilen dönemler arasında mûsikî nazariyesine dair yazılmış en önemli eserlerden birisi İbn Sînâ'nın talebesi **İbn Zeyle**'ye (ö. 1048) ait *el-Kâfi fi'l-mûsikî*'dir. Bu eserde İbn Zeyle, Kindî ve Fârâbî'den alıntılar yap-

maktadır. Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın özellikle îkâ husundaki görüşlerine pek çok eleştiri getirmiştir. Kesin tarihi bilinmemekle beraber eldeki verilere göre X. yüzyılın sonu XI. yüzyılın başlarında **Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib**'in kaleme aldığı *Kemâlü Edebi'l-Ğınâ* adlı eser kuzey Suriye ve Bağdat bölgesinin mûsikî yapısının anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. İçeriğinde mûsikî nazariyatı ve âdâbına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Ali el-Kâtib mûsikî nazariyatına dair *Kitabü'l-Mukni fi'n-neğam ve'l-Îkâ'* adlı bir eser kaleme almışsa da günümüze ulaşmamıştır. Mısırlı mûsikîşinaslardan Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. el-Hasan b. **et-Tahhân** (ö. 1057 civarı) *Hâvi'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mahzûn* adlı eseri *Kemalü Edebi'l-Ğınâ* ile hemen hemen aynı dönemde kaleme almıştır. Dönemin mûsikî yapısını ve mûsikîşinaslarını kendi dönemlerine göre tasnifli bir şekilde ortaya koyarak anlatması mûsikî tarihi ve nazariyatı bakımından oldukça önemlidir. XIII. Yüzyılın başlarında vefât etmiş meşhur kelim, felsefe, tefsir ve usûl-i fikh çalışmalarıyla tanınmış Eş'arî âlimi Fahreddin er-Râzî (ö.1210) 1178 tarihinde Farsça kaleme aldığı *Câmiu'l-Ulûm* adlı eserinde 60 ilimden bahsetmiştir. Harezmsahlar'dan Alâeddin Tekiş'e ithâf ettiği bu eserde mûsikîye dair bölümü dokuz kısımda ele almıştır. Mısır'da yetişen ünlü optikçi İbnü'l-Heysem (ö. 1040) armoni, hayvanlara müziğin tesiri hakkında eserler telif etmiştir.

Döneminin önemli astrolog ve matematikçilerden **Nasîruddin Tûsî**'nin (ö. 1273) *Risâle fi'ilm-i'mûsikî* adlı eseri, **Üdî İbn Vâsıl**'ın (ö.1298) mûsikî nazariyatına dair bilgiler verdiği *Tecrîdü'l-eğânî mine'l-mesâlis ve'l-mesânî* adlı eseri, ünlü tarihçi sosyolog İbn Haldun'un (ö.1406) *Mukaddime* adlı eserinde mûsikîye dair vermiş olduğu bilgiler önemlidir.

XI. ve XIV. yüzyıllar arasında en fazla Safiyyüddin'in eserlerine şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. **Kutbeddin Şirâzî** (ö. 1311) *Dürretü't-Tâc li Gurreti'd-Dîbâc* adlı ansiklopedik eserinin mûsikî bölümünde, *Şerefiyye*'de Fârâbî'nin mûsikîye dair görüşlerinin konu edildiği meseleleri ele almıştır. Bu dönemde Azerbaycan bölgesinde yaşamış önemli mûsikîşinâs ve edebiyatçılardan, asıl adı Ebü Abdullah Bedreddin Muhammed olan **Hatîb el-Erbîlî**'nin (ö.1331) Arapça kaleme aldığı "*Urcûzetü'l-Engâm*" ve şerhi "*Cevâhirü'n-Nizâm fi Ma'rifeti'l-Engâm*" dönemin mûsikîsinin anlaşılması bakımından mühimdir. Tebriz bölgesi hattat mûsikîşinaslarından Şehâbeddin Abdullah **Sayrâfî** (ö. 1345) Safiyyüddin'in *Kitâbü'l-Edvâr*'ma şerh olarak *Hülâsatü'l-Efkâr fi Ma'rifeti'l-Edvâr* adlı eseri, Cemâleddin Abdullah **el-Mârdînî**'nin (ö.1378) *Mukaddime fi ilm-i Kavânîni'l-Engâm* ve onun açıklamasını yaptığı *Urcûze fi Şerhi'n-Nağamât* ve Celâyirli ülkesinden Celâleddin Fazlullah **el-Ubeydî**'nin Safiyyüddin'in eserlerine



yaptığı şerhler bu dönemde önem arz etmektedir. Ayrıca Şemseddin Muhammed el-Âmûlî (1349?)'nin *Nefâyisü'l-Fünûn ve Arâyisü'l-Uyûn* adlı eserinin mûsikî bölümü, Hasan Kâşânî'nin (ö. 1355) Farsça kaleme aldığı *Kenzü'l-Tuhâf adlı eseri ve Tabib Fahreddin Muhammed Hocendî ile Lütfullah Semerkandî'nin Kitabü'l-Edvar'a yazdıkları şerhler bulunmaktadır.*

Bu dönemin en önemli müzik âlimi ve icrâcısı olan Safiyyüddin Abdül-mümin el-Urmevî, 1216 senesinde Urûmiye'de doğmuştur. Çocuk yaşta Bağdat'a gitmiş, Mustansiriyye Medresesinde (kuruluş: M.1233) okumuştur. Özellikle fıkıh, edebiyat, Arap dili, hat ilimlerini tahsil etmiştir. Hat sanatında çok önemli bir mevkidedir. Meşhur hattat Yâkût el-Musta'sımî'nin hocasıdır. Halife Musta'sım'ın (ö.1258) kütüphanesinde müstensihlik yapmış, Alâüddin Atâ' Melik el-Cüveynî (ö.1282) ve kardeşi Şemsüddin el-Cüveynî (ö. 1284) zamanında dîvân-ı inşâda görevlendirilmiş ve bu vezirlerin de nedîmi olmuştur.

Safiyyüddin el-Urmevî, Müzik teorisi ile ilgili iki dev esere imza atmış, (*Şerefiyye Risâlesi ve Kitâbü'l-Edvâr*) bu alanın en önde gelen isimlerinden birisidir. Kiesewetter tarafından Şark'ın Zarlino'su (1517-1590) olarak adlandırılmış, ortaya koyduğu on yedi perdeli ses sistemi birçok yazar tarafından savunulmuş, geliştirilmiş asırlar boyunca bütün yazma müzik eserlerinin temel kaynağı olmuş, ortaya koyduğu sistem Endülüs'ten Çin'e ve Orta Afrika'dan Kafkaslara kadar geniş bir sahada müzik teorisyenlerinin üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bu sistem Hubart Parry tarafından "sistemlerin en mükemmeli" olarak değerlendirilmiştir.

Urmevî aynı zamanda iyi ud icrâcısı, bestekârdır. Kendisinin yüz otuz besesinin bulunduğu ve bunların farklı ülkelerde de meşhur olduğu kaynaklarda kayıtlıdır. Urmevî, Nüzhe ve muğni adında iki saz icat etmiştir. Ona nisbet edilen sazlar hakkında, Rauf Yekta, Ahmed oğlu Şükrullah'tan naklen –sazların şekilleriyle birlikte- geniş malumat vermiştir.

Urmevî, eserlerinde perdeleri ebced notası ile (bazı nüshalarında ud resmi var) göstermiştir. Udun akort biçimlerini göstermiştir. Çalmaya yönelik pratik bilgiler vermiştir. Müziğin pratiğine ilişkin bu tür bilgileri ihmal etmemesinde Urmevî'nin icrâcılığı ve bestekârlığının katkısı büyüktür.

Urmevî'nin bir başka önemli yanı eserlerinde müzik tarihimizin en eski bestelerinin mevcudiyetidir. Günümüze ulaşan en eski örnekler ona aittir. *Edvâr*'da geveşt ve nevrüz makamlarında iki sözlü bestesi ve farklı makamlarda dokuz ezgi örneği ve *Şerefiyye*'deki iki sözsüz bestesi müzik tarihimizin en eski eserleridir.

**Yararlanılan/Önerilen Kaynaklar**

Shiloah, Amnon. *The Theory of Music in Arabic Writings (c. 900-1900)*, G. Henle Verlag, München 1979.

Arslan, Fazlı. *Safiyüddin-i Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi*. Ankara: Akmb yay., 2007.

İbn Haldun. *Mukaddime*. Süleyman Uludağ (hzl.).

Uygun, Mehmet Nuri. *Safiyüddin Abdülmü'min Urmevî ve Kitâbü'l-Edvârı*. İstanbul 1999.

Öncel, Mehmet. "Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib'in Kemâlü Edebi'l-Ğinâ Adlı Eseri", *Basılmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi S.B.E., 2017.

Uslu, Recep. *Selçuklu Topraklarında Müzik*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015.